

האם 'מחזור ארץ ישראל': קודקס הגניזה' אכן שימש בארץ ישראל? קטעים חדשים של הקודקס ותרומתם להבנת טיב מנהגו

מאת

מיכאל רנד

א. מבוא

במאמר זה אציג קטעים חדשים של הקודקס הליטורגי המפואר שדפיו התפורו באוספי הגניזה, ושיוסף יהלום, שאסף אותם ופרסמם במהדורה פקסימילית, כינה אותו 'מחזור ארץ ישראל'.¹ תרומת הקודקס לחקר התפילה המפויתת בתקופת הגניזה רבה עד מאוד,² ומשום כך יש חשיבות גדולה לזיהוי ולניתוחם של כל קטעיו, ואפילו פירוים קטנים, שהשתמרו בגניזה.³

מבין עשרות אלפי קטעי הגניזה שמועתקים בהם דברי פיוט, חשיבות מיוחדת נודעת לקטעים המצטברים לכדי העתקות מקיפות במידה זו או אחרת – קונטרסים, קבצים וקודקסים למיניהם. העתקות כאלה מאפשרות לחוקרים לא רק לשחזר נוסח של פיוט בודד או של קומפוזיציה פייטנית כלשהי, אלא גם פותחות פתח להערכת החומר בהקשרו האורגני – הליטורגי בפרט והתרבותי או הספרותי בכלל. מהבחינה הליטורגית מדובר בשחזור מנהגי התפילה של קהילות המזרח שלמענן

* אבקש להודות למורתי פרופ' שולמית אליצור, שהואילה בטובה לקרוא מספר טיוטות של המאמר והעירה לי הערות רבות וחשובות. מאמר זה נכתב בהקשר של פרויקט משותף שלנו שמטרתו להוציא לאור מהדורה מדעית של פיוטי אלעזר בירבי קיליר למועדים. הפרויקט נתמך על ידי הקרן הלאומית למדע (מס' 93/13).

1 י' יהלום, מחזור ארץ ישראל: קודקס הגניזה, ירושלים תשמ"ז.

2 להערכה מקיפה ומבוססת של חשיבות הממצא אראה: ע' פליישר, 'פיוטותפילה ב"מחזור ארץ ישראל – קודקס הגניזה"', קרית ספר, סג (תש"ן–תשנ"א), עמ' 207–262 (נדפס שוב: הג'ל, תפילות הקבע בישראל בהתהוותן ובהתגבשותן, ב, בעריכת ש' אליצור וט' בארי, ירושלים תשע"ב, עמ' 1017–1072). וראה את תגובתו של המהדיר, הכוללת גם נתונים חדשים: י' יהלום, 'בחזרה ל"מחזור ארץ ישראל – קודקס הגניזה"', קרית ספר, סג (תש"ן–תשנ"א), עמ' 189–206. לדיון בתרומת הספר לחקר התגבשות הקורפוס הקילירי ומסירתו, הן במזרח הן במנהג אשכנז הקדום, ראה גם: M. Rand and B. Loeffler, 'Evidence of an Early Form of the Ashkenazic Liturgical Rite from the Cairo Genizah', *JJS* (forthcoming).

3 כשמדובר בקובץ ליטורגי אפילו פירור קטן עשוי להעיד על קיומה – או על היעדרה – של קומפוזיציה פייטנית מסוימת, או של מרכיב מסוים בקומפוזיציה, במנהג המתועד בקובץ. נתונים כאלה מאפשרים לחוקרים לעקוב אחרי התפתחותם של המנהגים השונים ואחר גלגוליהם.

נוצרה והועתקה ספרות הפיוט הענפה והעשירה. יש לציין שההעתקות הליטורגיות של קהילות שהתפללו לפי מנהג התפילה הארץ ישראלי, העתקות שהולכות ונדלות מאוספי הגניזה זה כ־150 שנה, הן מקור כמעט בלעדי לשחזור מנהג זה ולהצלתו מתהום הנשייה. ומאחר שבית הכנסת וספרותו תפסו מקום מרכזי ב'עולם הגניזה', מובן מאליו ששחזור מנהגי התפילה של קהילות הגניזה וספרותן הליטורגית תורם תרומה משמעותית לחקר עולמן הרוחני בכלל.

כמידת חשיבותן של העתקות ליטורגיות מקיפות לחקר הפיוט והתפילה במזרח בימי הביניים, כן מידת נדירותן באוספי הגניזה הפזורים בעולם. הסיבות לכך פרוזאיות למדי: החומרים הכתובים הונחו בדרך כלל בחדר הגניזה שבבית כנסת בן עזרא בפסטאט לאחר שהתבלו והתרפטו; הם התפוררו באותו חדר מאות בשנים; ונחטפו והוצאו ממנו בדרך בלתי מסודרת בעליל על ידי מוכרים, תיירים, אספנים ומלומדים ונתפזרו בעיקר ברחבי אירופה וארצות הברית.

בנסיבות אלה – ובמיוחד כשמביאים בחשבון את העובדה שמספר הקטעים הליטורגיים מן הגניזה מגיע להרבה עשרות אלפים – איסוף דפיו ושחזורו של קודקס ליטורגי מקיף הוא הישג מדעי נדיר וחשוב. 'מחזור ארץ ישראל' הוא עד עתה הספר הליטורגי המזרחי המקיף היחיד שקובץ ונדון בפרוטרוט במחקר.⁴ ויש להצטער על כך, שהרי תולדות התפתחות המחזור במזרח לוטות בערפל,⁵ ומתוך היכרות אפילו אקראית וחלקית עם החומר המפוזר מתקבל הרושם שסוג זה של אוסף ליטורגי פשט צורה ולבש צורה לאורך תולדות השתלשלותו בעולם קהילות הגניזה. זאת ועוד, התפתחותו הסגונית של המחזור המזרחי עומדת בניגוד בולט לגיבושו וליציבותו היחסית של המחזור האירופי לענפיו – בעיקר באשכנז, בצרפת, באיטליה ובארצות הביזנטיות – שבאופן כללי לא חלו בו שינויים משמעותיים החל מתייעודו הראשון במאה השלוש עשרה בערך. והרי ברור שהשלד הקדום של המחזור האירופי מקורו במזרח ובפיוט הארץ ישראלי הקלסי. לו היה בידינו תיאור מהימן של התפתחות המחזור במזרח – במיוחד בשלביו הקדומים, שבהם היה מבוסס בעיקר על יצירות מתקופת הפיוט הקלסי, ונקי מהתכונות האופייניות לפייטנות המזרחית המאוחרת, שלא נקלטו במחזורי אירופה – הוא ודאי היה מסייע לתעד את מעבר המסורת הליטורגית הפייטנית מארץ ישראל לאירופה. תיאור כזה

4 יהלום ופליישר הזכירו בדיוניהם בקודקס זה קודקסים מקיפים אחרים שהשתמרו בגניזה. ראה: יהלום, מחזור ארץ ישראל (לעיל הערה 1), עמ' טו–יז; פליישר, פיוט ותפילה (לעיל הערה 2), עמ' 207, הערה 2 (עמ' 1017). יהלום אסף חומר גולמי מרובה לשחזור מחזורים עתיקים מהגניזה. ראה: J. Yahalom, *Palestinian Vocalized Piyut*, Cambridge 1997 *Manuscripts in the Cambridge Geniza Collections*, Cambridge 1997 idem, 'Eretz-Israel Mahzorim in the Geniza: From Paleography to Liturgy', B. Outhwaite and S. Bhayro (eds.), *From a Sacred Source: Geniza Studies in Honour of Professor Stefan C. Reif*, Leiden and Boston 2010, pp. 357–375. לניסיון לקבץ, לתאר ולהעריך את חשיבותו של קובץ ליטורגי נוסף מהגניזה ראה: רנד ולפולר, מנהג אשכנזי קדום (לעיל הערה 2).

5 המונח מחזור שאלו בעיקר מהמצאות הליטורגית האירופית, ואשתמש בו בדיוני רק כדי להבחין בין קבצים שעיקרם פיוט, כמו 'מחזור ארץ ישראל', לבין קבצים אחרים שעיקרם תפילת הקבע, ושמקובל לכנותם 'סידור'. המונח נדיר יחסית במערכת המונחים הביבליוגרפיים של המזרח בימי הביניים, והשימוש בו אינו מוגבל לתחום הליטורגייה בלבד. בתוך מערכת זו רשומות למחזור כמונח ליטורגי כמה משמעויות שונות, וביניהן המשמעות: קובץ פיוטים. ראה: מ' רנד, "מחזור" כמונח ביבליוגרפי וליטורגי בימי הביניים, לשוננו, עו (תשע"ד), עמ' 223–226.

של המחזור המזרחי עשוי היה לתרום גם לשחזור שלבי ההתפתחות הראשונים של המסורת הפייטנית באירופה עצמה, שלבים שאינם מתועדים בספרים הליטורגיים האירופיים שהגיעו לידינו. אך כל זה בגדר חזון לעתיד.

במאמר זה אציג כאמור כמה קטעים חדשים של קודקס 'מחזור ארץ ישראל', המתווספים על אלה שכבר אסף יהלום, אעמוד על מיקומם בקודקס, ובעיקר אבהיר את המשתמע מהם באשר לתכנית הליטורגית המשתקפת בו. אך קודם לכן אדון בהיבט עקרוני הנוגע לטיבו של המנהג העולה מן המחזור, עניין שעדיין לא זכה לדיון ממצה וקולע במחקר.

ב. מנהג התפילה המתועד במחזור

מהדיר הקודקס בחר לכנותו 'מחזור ארץ ישראל'. למרות אנכרוניזם מסוים בשימוש במונח מחזור לספר שלפנינו,⁶ מדובר במונח סביר. חשובה יותר הבעייתיות שבהגדרה הגאוגרפית 'ארץ ישראל' ובהשלכותיה. כוונת המהדיר בעניין זה אינה ברורה די צורכה. במקום אחד בהקדמתו למהדורה הוא כתב כי מקורו המשוער של הקודקס 'בארץ ישראל ובסביבתה': 'במקום מן המקומות בארץ-ישראל ובסביבתה באו לקבוע בקובץ אחד את שירת הקודש ששימשה בקהילה בחגים השונים ובשבתות המצוינות'.⁷ אך מהתייחסות אחרת משתמע שכוונתו לארץ ישראל דווקא: 'ואמנם עברה ארץ-ישראל תחת שלטונו של התורכי אחמד אבן-טולון [...] תקופת קצרה-יחסית של שגשוג כלכלי [...] ונדמה, שתקופה כזו יכולה היתה לאפשר גם הישג ברמת קודקס הגניזה'.⁸ הדיוק בנקודה זו משפיע על הבנת מנהגו של הקודקס – אם הוא שימש קהילה בארץ ישראל ממש, לא צפוי שיימצא בו חומר ליום טוב שני של גלויות; ואם שימש קהילה מחוץ לארץ ישראל שהתפללה לפי מנהג ארץ ישראל, מן הסתם נכלל בו חומר מסוג זה. מכל מקום דומה שהמהדיר סבר שמדובר דווקא בקהילה שמקומה היה מחוץ לארץ ישראל, כמשתמע מהעובדה שבתיאור הקצר של התכנית הליטורגית המתועדת בקודקס הוא ציין שיש בה שתי קדושתאות לפסח.⁹ עזרא פליישר, שתיאר וניתח את הקודקס בעקבות פרסום המהדורה, הוכיח מעל כל צל של ספק שמנהגו מתאים למנהג בני ארץ ישראל.¹⁰ הוא היה מודע לחשיבות שאלת מקומה של הקהילה שמנהגה מתועד בקודקס, כפי שיוצא מהתייחסותו לבעיית שתי הקדושתאות לפסח: 'אבל ממצא העולה מן הקובץ אפשר שרומז שקהילת המעתיק שכנה בחו"ל, וחגגה, במועדים, שני ימות חג, או שסופרו הביא, לפחות פעם אחת, שתי קדושתאות (אלטרנטיביות) למועד אחד'.¹¹

6 ראה בהערה הקודמת. וראה גם: פליישר, פיוט ותפילה (לעיל הערה 2), עמ' 230–231 (עמ' 1040–1041).

7 יהלום, מחזור ארץ ישראל (לעיל הערה 1), עמ' יח.

8 שם, עמ' כא.

9 בתיאור תוכן המחזור כתב יהלום: 'סוף קדושתא לפסח, ואחר כך: 'תחילתה של הקדושתא המפורסמת 'וארץ אצהיל בשירות מנושקות'', ובהמשך כינה קדושתא זו במפורש: 'היצירה הנוכרת לפסח' (שם, עמ' 87, בתיאור של עמ' 5–6, 8–7). וכבר הבלית נקודה זו פליישר, פיוט ותפילה (לעיל הערה 2), עמ' 235, הערה 182 (עמ' 1045).

10 ראה: פליישר, פיוט ותפילה (שם), עמ' 233–235 (עמ' 1043–1045).

11 שם, עמ' 235 (עמ' 1045).

במאמרו ניסה פליישר להפריך מיסודה את הטענה שנכללו בקודקס שתי קדושתאות לפסח. כאמור במדור פסח בקודקס מועתקות ברצף זו אחר זו שתי קדושתאות, ויהלום קבע במהדורתו ששתיהן נועדו למועד זה.¹² הראשונה מועתקת לפנינו מפיוט ו ואילך, ופליישר פרסם אותה ממקור זה בביקורתו על המהדורה, וייחסה לשלמה סולימן אלסנג'ארי על סמך החתימה 'שולימן' שגילה בסילוקה.¹³ את השנייה, שתחילתה 'ארץ אצהיל בשירות מנושקות', פרסמה בשלמותה ורדה פדבה;¹⁴ גם היא פרי עטו של שלמה סולימן, וייעודה לפסח אינו מוטל בספק.¹⁵ בניגוד ליהלום, שסבר ששתי הקדושתאות נועדו לפסח ממש, טען פליישר שייעודה האמתי של הקדושתא הראשונה הוא השבת שלפני פסח, שבת הגדול, שלפי מנהג קהילת הקודקס, ה'נפוץ למדי בקהילות ארץ ישראל הקדומות', צוין על ידי קריאה מיוחדת ב'וייה בחצי הלילה' (שמ' יב 29).¹⁶ עצם קיומה של שבת מצוינת זו נראה מבוסס די צורכו, אך מאחר שהקדושתא הראשונה מתועדת החל מסוף פיוט ו בלבד, אי אפשר לדעת לאיזו קריאה כוונו פיוטי חולייתה הראשונה. משום כך נאלץ פליישר לבסס את טענתו בדבר ייעודה על ניתוח תוכנה – שנראה מתאים לשבת שלפני פסח יותר מאשר לחג עצמו – על צמצומה וצניעותה לעומת הקדושתא 'ארץ אצהיל בשירות מנושקות', ועל העובדה שפיוט ו שלה בנוי על מחרוזות הנחתמות בסיומות מקראיות ועל פי החישוב המחרוזות הראשונה (החסרה) הסתיימה ב'וייה בחצי הלילה'.¹⁷ עדן הכהן, שדן גם הוא בשאלת ייעודה של הקדושתא, הטיל ספק בקביעתו של פליישר, במיוחד משום שסילוקה 'עושה שימוש סדיר בסיומות מקראיות המרמזות לפרקי ההלל [...] [1]מרמזות לכך שהסילוק יועד במקורו למועד שבו נקרא ההלל, היינו, לראשון של פסח'.¹⁸ קשה אפוא לקבוע בוודאות את ייעודה של הקדושתא. עם זאת נראה לי סביר יותר להניח בעקבות פליישר שבקודקס שלפנינו היא נועדה לשבת שלפני פסח, בעיקר משום שכמעט אין ספק שהקדושתא 'ארץ אצהיל בשירות מנושקות', המועתקת מיד אחריה, נועדה לראשון של פסח.¹⁹ כלומר אפילו אם נניח ש'מחזור ארץ ישראל' כלל חומר ליום טוב שני של גלויות (ראה להלן), קשה לפרש את הימצאותן של שתי הקדושתאות במדור שלפנינו על יסוד הנחה זו, שהרי הקדושתא השנייה נועדה כנראה ליום טוב ראשון דווקא.

- 12 יהלום, מחזור ארץ ישראל (לעיל הערה 1), עמ' 5–8, ושתי הקדושתאות מועתקות שם ברצף בעמ' 5–6.
- 13 פליישר, פיוט ותפילה (לעיל הערה 2), עמ' 235–239 (עמ' 1045–1049). לדיונו בקומפוזיציה זו ראה: שם, עמ' 211, 242–235 (עמ' 1021, 1045–1052).
- 14 ו' פדבה, "ארץ אצהיל בשירות מנושקות" – קדושתא לפסח לשלמה סולימן, קבץ על יד, יא [כא], חלק ב (תשמ"ט), עמ' 1–61.
- 15 ראה: שם, עמ' 4–5. המהדירה הדגישה שאזכור הגשם סמוך לברכת מחייה המתים (פיוט ב, טור 32) מוכיח שהקדושתא נועדה להיאמר ביום ראשון של פסח דווקא. אף פליישר הזכיר זאת, אך ציין גם שהקטע שבא בו האזכור חסר בקודקס, ומשום כך אין לדעת מה היה נוסחו המדויק במקום זה. ראה: פליישר, פיוט ותפילה (שם), עמ' 235, הערה 183 (עמ' 1045). מנגד, לפי נתוני מהדורת פדבה הטור המדובר מתועד בתשעה מקורות, ולא נרשמו בו חילופים כלל. על כן נראה סביר להניח שגם הנוסח שהופיע בקודקס שלנו כוון לגשם.
- 16 פליישר, פיוט ותפילה (לעיל הערה 2), עמ' 239–242 (עמ' 1049–1052). הציטטה משם, עמ' 240 (עמ' 1050).
- 17 לטענה תבניתית זו ראה: שם, עמ' 211 (עמ' 1021).
- 18 ע' הכהן, 'קדושתאותיו של ר' סולימן אלסנג'ארי למועדי השנה', א, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ד, עמ' 30. אציין גם שהסילוק מתייחס במפורש לדיני אמירת ההלל. ראה טורים 65–74.
- 19 ראה לעיל הערה 15.

במדור שבועות שחזר יהלום במהדורתו קדושתא אחת, מאת שלמה סולימן גם היא,²⁰ ובתוכה שני סדרי עולם המועתקים זה אחר זה – 'אראלי ערפל',²¹ ו'שבעה דברים קדומים'.²² מהבחינה הקודיקולוגית אין שום הכרח בשחזור זה, ובביקורתו על המהדורה הדגיש פליישר את זרות הסדר הראשון בקדושתא וניסה ליישב את התופעה יוצאת הדופן:

שרבב המהדיר בתוך קרובת ר' שלמה סולימן [...] דף זר מסדר עולם מונומנטאלי של ר' אלעזר בירבי קיליר.²³ במקרה זה [...] עלינו להניח שהסופר אכן העתיק, בשולי הקדושתא של שלמה סולימן, או קדושתא שלמה, אלטרנאטיבית [...] או סדר עולם אלטרנאטיבי [...] האפשרות השנייה נראית סבירה יותר [...] קשה להסביר מה טעם הובאו במקרה זה שני פיוטים בעלי תפקיד זהה במדור אחד, וקשה עוד יותר לומר אם יש להסיק מזה שכן היה המצב גם במדורים אחרים בקובץ.²⁴

ביקורתו של פליישר על שחזור הקודקס קולעת, אך תמוה במקצת שבהציעו ניתוח חלופי לנתונים לא העלה את האפשרות הפשוטה והמתבקשת ששני הסדרים רומזים להימצאות שתי קדושתאות לשבועות בקודקס – אחת ליום טוב ראשון ואחת ליום טוב שני של גלויות. במקום זאת העלה פליישר את רעיון החלופות, כלומר את הרעיון שעשויות לבוא בקודקס שתי קומפוזיציות חלופיות לאותו המועד.²⁵ מהצעתו של פליישר יש להבין, אף שלא הזכיר זאת במפורש, שהוא הניח – כמו יהלום – ש'מחזור ארץ ישראל' שימש קהילה שישבה בארץ ישראל ממש, שאם לא כן לא היה לו 'קשה להסביר מה טעם הובאו [...] שני פיוטים בעלי תפקיד זהה במדור אחד'. רעיון החלופות נראה לי מוקשה. פליישר עצמו אפיין את הקודקס בצדק כ'צילום של מנהג מקומו וזמנו של המעתיק, כלומר רישום של מה שנאמר מפי חזני הקהילה בתפילת הרבים בימים הנפקדים ב[ו]'.²⁶ ואם נביא בחשבון גם שלפנינו קודקס מפואר, בעל אופי 'רשמי' וייצוגי מובהק, קשה להניח שהובאו בו קדושתאות חלופיות לאותו המועד. תופעה כזו, שאכן נפוצה למדיי בקטעי פיוט מהגניזה, מתועדת בדרך כלל בהעתקות מוקפדות פחות, שנראה כי נועדו לשימוש הפרטי של שליחי ציבור, שנעזרו בהן בעת ביצוע תפקידם. לדעתי מהפיוטים

20 יהלום, מחזור ארץ ישראל (לעיל הערה 1), עמ' 11–23.

21 שם, עמ' 13–14. לפרסום הסדר ראה: ש' אליצור, רבי אלעזר בירבי קיליר: קדושתאות ליום מתן תורה, ירושלים תש"ס, עמ' 261–282. סדר עולם הוא פיוט ארוך ומקיף לקדושתאות לשבועות, שהפייטן מתאר בו את תולדות העולם ממעשה בראשית ועד מעמד הר סיני. אחריו באים פיוטי סדר דיברין, המפייטים את עשרת הדיברות. ראה: פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים,² ירושלים תשס"ה, עמ' 180; אליצור, מתן תורה (שם), עמ' 15–16. יהלום, מחזור ארץ ישראל (שם), עמ' 15–19. לפרסום הסדר ראה: הכהן, קדושתאות סולימן (לעיל הערה 18), ב, עמ' 120–86.

23 פליישר התכוון כאן לסדר 'אראלי ערפל', שלא ברור אם אפשר לייחסו לקילירי. ראה: אליצור, מתן תורה (לעיל הערה 21), עמ' 45–48.

24 פליישר, פיוט ותפילה (לעיל הערה 2), עמ' 232–233 (עמ' 1042–1043). וראה גם: שם, עמ' 252 (עמ' 1062).

25 הכהן אימץ בדיונו את רעיון החלופות. ראה: הכהן, קדושתאות סולימן (לעיל הערה 18), א, עמ' 30 הערה 14.

26 פליישר, פיוט ותפילה (לעיל הערה 2), עמ' 254 (עמ' 1064).

שבמדור שבועות בקודקס מתבקשת המסקנה שלפנינו חומר לשני ימי חג – יום טוב ראשון ויום טוב שני של גלויות.

בתגובתו על הביקורת של פליישר שחזר יהלום מחדש את סדר הדפים בקודקס במדור זה: 'את שרידי הסדר "אראלי ערפל" [...] יש להוציא [...] אל מחוץ ליצירה של שלמה סולימן ולהעמידו כדף בודד המייצג קדושתא נוספת לשבועות, אשר נכללה כנראה אף היא באופן מלא במחזור שלנו'.²⁷ אך לא ברור מדבריו אם ראה בשתי הקדושתאות חלופות – בהתאם לקו שהציע פליישר – או עדות ישירה להעתקת הקודקס לצורך קהילה של בני ארץ ישראל בחו"ל, אשר חגגה יום טוב שני של גלויות.

אם כן, בשני מדורים בקודקס כפי שפורסם במהדורתו של יהלום נרמזה האפשרות שיש בו שתי קדושתאות למועד אחד – פסח ושבועות. בעקבות מחקרו של פליישר נראה שיש להוציא את פיוט הפסח מכלל הדיון. מעתה נותר מקרה אמתי אחד בלבד של כפילות – הקדושתאות לשבועות, המעידות לדעתי שהקודקס כלל חומר ליום טוב שני של גלויות. וממצאים חדשים שאביא להלן, בסעיף ג, מוכיחים סופית שבקודקס אכן הועתקו שתי קדושתאות לשבועות, ולא רק שני סדרים.

האם מיתר מדורי הקודקס עולים נתונים הסותרים את הקביעה שהיה בו חומר גם ליום טוב שני של גלויות? מעיון בכל דפוי העומדים לפנינו מתברר שרוב החומר שבקודקס נועד למעמדים שאי אפשר ללמוד מהם על קיומו של יום טוב שני של גלויות: שבתות מצוינות והימים הנוראים.²⁸ החומר לימי חג ששרד במחזור, והעשוי להעיד בעניין זה, נמצא במדורי הפיוטים לפסח, לשביעי של פסח,²⁹ לשבועות ולסוכות. במדור פסח אי אפשר לשלול, מבחינה קודיקולוגית, את האפשרות שאחרי הקדושתא 'וארץ אצהיל בשירות מנושקות' הועתקה קדושתא נוספת ליום טוב שני של חג, לפני הקדושתא לשבת חול המועד פסח.³⁰ לשביעי של פסח יש בידינו עתה שני שרידים קטנים, ואין דרך לקבוע אם שני הקטעים החדשים הללו כוללים חומר מאותה הקדושתא,³¹ ואם כן – אם היא נועדה ליום טוב ראשון או שני. מכל מקום טוב לא מן הנמנע שבקודקס השלם הועתקו שתי קדושתאות, אחת לשביעי של פסח ואחת ליום השמיני.³² במדור סוכות באות ברצף הקדושתא 'וארץ ארעיל בפצח ניגוני' מאת שלמה

27 יהלום, בחזרה למחזור (לעיל הערה 2), עמ' 191.

28 לשני ימי ראש השנה המתועדים בקודקס ראה: פליישר, פיוט ותפילה (לעיל הערה 2), עמ' 243–244 (עמ' 1053–1054).

29 מדור זה התווסף לקודקס בזכות הקטעים החדשים. ראה להלן סעיף ג, קטעים 2–3.

30 לקדושתא לשבת חול המועד פסח ראה: יהלום, מחזור ארץ ישראל (לעיל הערה 1), עמ' 9–10.

31 כפי שמצוין להלן בסעיף ג, לא בטוח לחלוטין שהחומר בעמוד א של קטע 3 החדש אכן שייך לשביעי של פסח, אך סביר מאוד להניח שכך הוא.

32 לפי הנתונים הקיימים, קונטרס ד של הקודקס פותח באמצע הקדושתא לשבת חול המועד פסח (יהלום, מחזור ארץ ישראל [לעיל הערה 1], עמ' 9–10), ובעמוד ב של הדף שלפני האחרון של קונטרס ה (כלומר, דף 9 של הקונטרס) באים שרידים של פיוט א של הקדושתא הראשונה לשבועות (ראה להלן סעיף ג, קטע 3). אם כן, לשביעי של פסח הוקצו בקודקס כ־35 עמודים (לפי החשבון: קונטרס ד, דף 1 לשבת חול המועד פסח + קונטרס ד, דפים 2–10 וקונטרס ה, דפים 1–9 לשביעי של פסח). הסדר 'שיר השירים אשורר' לשביעי של פסח, ששרידי מתועדים בקודקס (ראה להלן סעיף ג, קטע 2), אורכו בערך כאורך הסדר 'שבעה דברים קדומים' לשבועות, המתועד בו בשלמותו. הסדר לשבועות תופס כשישה עמודים. אם נניח שהסדר השני המשוער לשביעי של פסח היה דומה באורכו, אפשר

סולימן,³³ שנועדה ליום טוב של סוכות, והקדושתא 'אמצה עשיריה' לאלעזר בירבי קיליר,³⁴ לשבת חול המועד. ושוב, שום שיקול קודיקולוגי אינו מונע מלשער שבקודקס השלם נועדה הקדושתא 'ארץ ארעיל בפצח ניגוניי' ליום טוב שני, ושלפניה באה קדושתא אחרת ליום טוב ראשון.³⁵ מתוך החומר ששרד מן המחזור אין אפוא כל הוכחה שלא היו בו פיוטים ליום טוב שני של גלויות. אמנם רוב המקרים שסקרתי מבוססים על היעדר תיעוד סותר, ואינני טוען שבכל מקרה אפשרי עלינו להניח עקרונית שהקודקס השלם הכיל חומר מסוג זה, אך לדעתי זאת ההנחה הסבירה ביותר בבואנו להסביר את הימצאותן בפועל של שתי קדושתאות לשבועות בקודקס. מכאן אנו למדים שסביר מאוד שהקודקס המכונה 'מחזור ארץ ישראל' נועד לקהילה שאכן נהגה על פי מנהג ארץ ישראל אך לא ירשה בארץ ישראל גופה.

ג. הקטעים החדשים

את הקטעים החדשים של 'מחזור ארץ ישראל' איתרתי בעיקר באוסף ספריית ג'ון ריילנדס שבאוניברסיטת מנצ'סטר. עליהם הוספתי קטעים שזיהו שולמית אליצור ושרה כהן וכן קטעים שזוהו באמצעות חיפושים ממוחשבים בקטלוג המפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה על שם עזרא פליישר, שעל יד האקדמיה הישראלית הלאומית למדעים (להלן: קטלוג המפעל). רשומים כאן גם קטעים שזיהו יהלום אחרי פרסום מהדורתו; קטעים אלה נדפסו בגופן קטן. מלבד הקטעים ממנצ'סטר, מקור הזיהוי רשום בסוגריים בראש כל עיול. החומר מאורגן לפי סדר הדפים בקודקס כפי שהוא נקבע בהתייחסותו השנייה של יהלום לשאלת שחזורו.³⁶ דומה שזוהו השחזור המדויק והקרוב ביותר לסדר המקורי. הסימן + משמש ברשימה לציון צירוף מספר קטעים לדף אחד.

(1) כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S AS 121.368 (אליצור) + T-S AS 116.519

(קטלוג המפעל) – שרידים של הקדושתא הקילירית 'אחת שאלתי' לשבת פרה.³⁷ עמוד א: פיוט ד

לשער שב³⁵ העמודים שהוקצו לשביעי של פסח נכללו שתי קדושתאות מקיפות מאוד, שכל אחת מהן תפסה כ"י 17 עמודים וחצי. אך כמוכן שחזור זה הוא בגדר השערה בלבד, וניתן להציע גם השערות סבירות אחרות.

33 יהלום, מחזור ארץ ישראל (שם), עמ' 81–83. לפרסום הקדושתא ראה: הכהן, קדושתאות סולימן (לעיל הערה 18), ב, עמ' 285–299.

34 יהלום, מחזור ארץ ישראל (שם), עמ' 83–84. לפרסום חלקי של הקדושתא ראה: ע' פליישר, 'פרשת עשר תעשר וקריאתה בימות חג לפי מנהגות ארץ ישראל', תרביץ, לו (תשכ"ז), עמ' 122–128 (נדפס שוב: הנ"ל, תפילות הקבע [לעיל הערה 2], א, עמ' 303–309).

35 פיוטים א–ב חסרים בקודקס, אך לפי ראש שרשרת הפסוקים של המגן במהדורת הכהן, הקדושתא מכוונת לקריאה ולקחתם לכם' (וי' כג 40). ראו: הכהן, קדושתאות סולימן (לעיל הערה 18), ב, עמ' 285. קריאה זו עולה גם מהקדושתא הקילירית 'ארחץ בניקיון כפות', המשמשת במנהג אשכנז ליום טוב שני. ראה: מחזור סוכות שמיני עצרת ושמחת תורה: לפי מנהג בני אשכנז לכל ענפיהם, מהדורת ד' גולדשמידט וי' פרנקל, ירושלים תשמ"א, עמ' 112. לדיון בקריאת החג לסוכות העולה מקדושתאותיו של שלמה סולימן ראה: הכהן, קדושתאות סולימן (שם), א, עמ' 174–175.

36 יהלום, בחזרה למחזור (לעיל הערה 2), עמ' 192–197. לניתוח מחודש של תבנית הקונטרסים ד–ז ראה להלן.

37 לפרסום הקדושתא ראה: ש' אליצור, "'אחת שאלתי", קדושתא לשבת פרה לר' אלעזר בירבי קיליר, קבץ על יד, י (כ) (תשמ"ב), עמ' 30–55.

'מאתים וחמישים ימי ספירה' (T-S.A.S. 121.368) ופיוט ה'אצילי עם עולי גולה' (T-S.A.S. 116.519);
 עמוד ב: פיוט ו'אחת לאחת מפי אחד' (T-S.A.S. 121.368) ופיוט ז'זאת חוקת אמרת צרופה'
 (T-S.A.S. 116.519).

מיקום בקודקס: מיד לפני עמ' 1-2 במהדורת יהלום.

(2) כ"י מנצ'סטר, ספריית ג'ון ריילנדס, אוניברסיטת מנצ'סטר P 252 + P 250 – קטע מהמדור
 לשביעי של פסח. בעמוד א שריד של סוף פיוט בלתי מזוהה – השתמרה רק המילה 'בקרית', והשורה
 שמתחתיה בעמוד נשארה ריקה. אחריו מועתק פיוט נוסף בלתי מזוהה. לפי שרידיו נראה שהוא בנוי
 מחרוזות מרובעות, ושכל מחרוזת שתי אותיות מאלף-בית ישר. כל טור ראשון פותח במילת הקבע
 'ויושע' (שמ' יד 30), וכל טור שלישי – במילת קבע המקוצרת 'הי'. ניתן היה לשער שהמילה היא
 הים' (שם), אך השערה זו אינה מתיישבת עם שחזור הטור השלישי של המחרוזת הראשונה, ומשום כך
 אשאר את הקיצור בעיניו. כל טור רביעי עומד כנראה על סיומת מקראית הכוללת לשון מלוכה. הנה
 העתקת החומר ששרד:

ויושע / [א... ..]

[... ..]

[הי'] / [ב..] ים לפני' (השווה: נחמ' ט 11)

[... ..]

[ויושע] / [ג... ..]

וגידע צ' [... ..]

[הי'] / [ד... ..]

[בני ציון י] צ'לו במלכם (תה' קמט 2)

ו[ו] <שע> / [ה... .. כה]

[... ..] ועשר ניפרכה

[הי'] / [ו... .. כה]

[... ..] המלוכה (תה' כב 29; ע' 21?)

ויו <שע> / זכני' [... ..]

[... ..] וים

הי' / חיכו' [... ..]

[... ..]

[ו] <שע> / ט' [אי] מלך [... ..]

השריד מייצג את הדף הראשון של הקונטרס והדף השלם הוא דפו האחרון. בדף מועתקת קדושתא לשבועות החל משרשרת הפסוקים של המשלש. אחריה בא פיוט ד שתחילתו 'אלף דור הוחק'. הפיוט כתוב כמקובל גוש אחד בפרוזה מחורזת, ללא ארגון אקרוסטיכוני. אחריו פיוט ה אלף-ביתי בתבנית הקיקלר שתחילתו 'אישש חמשה הרים'. אחריו בא פיוט שכנראה שימש כפיוט ה נוסף; תחילתו 'עד לא אורות במסילות רתוקה', הוא בעל מחרוזות משולשות שכל טור מטוריהן פותח במילות הקבע 'עד לא', בין המחרוזות נע רפרן קצר, והפיוט חתום בשם 'אלעזר בירבי קליר'.⁴² אחריו באה תחילת הסדר 'ארלי ערפל';⁴³ המשכו הישיר במהדורת יהלום (עמ' 13–14). חלקי הקדושתא שלפני הסדר עתידיים להתפרסם בידי יוסף יהלום.⁴⁴

מיקום בקודקס: בין קטע 3 לבין עמ' 13–14 במהדורת יהלום, ברצף (ראה גם להלן)

(5) כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 328.67b (מהדורת יהלום, דף 14א–ב⁴⁵) – מצטרף יחד עם כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 328.68a (ראה להלן קטע 6) לגיליון אחד, הוא הגיליון החיצוני של קונטרס ז.⁴⁶ משניהם השתמר החלק התחתון בלבד. כ"י T-S NS 328.67b הוא הדף הראשון של הקונטרס, ובו הסדר 'שבעה דברים קדומים' לשבועות.⁴⁷ וכ"י T-S NS 328.68a הוא הדף האחרון של הקונטרס.

מיקום קטעים 2–5 בקודקס: על סמך הממצאים החדשים ניתן לשחזר במידה ניכרת את רצף קונטרסים ד–ז של הקודקס. הדף הראשון של קונטרס ד כבר נודע במהדורתו של יהלום (עמ' 9–10). בדף זה מועתקת קדושתא לשבת חול המועד של פסח. הדף הראשון של קונטרס ה מיוצג כעת על ידי השריד שרשום בו מספר הקונטרס, המצורף לדף השלם של קטע 4. הדף השלם של קטע 4 הוא אפוא דפו האחרון של קונטרס ה. דף זה הוא המשכו הישיר של קטע 3, שמועתיקים בו סוף קדושתא לשביעי של פסח (?) ותחילת קדושתא לשבועות. זוהי הקדושתא הראשונה לשבועות המועתקת בקודקס. את קטע 2, שמועתיק בו חומר לשביעי של פסח, יש למקם בין הדף הראשון של קונטרס ד לבין קטע 3, אולם אין בידינו לקבוע את מקומו המדויק בתוך הטווח הזה,⁴⁸ ואין זה מן הנמנע אפילו שקטע 2 מייצג את הדף הראשון של קונטרס ה, יחד עם השריד שרשום בו מספר הקונטרס. כאמור הדף השלם של קטע 4

הקונטרס: ד (יהלום, מחזור ארץ ישראל [לעיל הערה 1], עמ' 9), ו (שם, עמ' 13), יב (שם, עמ' 51), יד (שם, עמ' 57), יח (שם, עמ' 71). וראה: יהלום, בחזרה למחזור (לעיל הערה 2), עמ' 190.

42 לשני פיוטי ה בקדושתא קילירית לשבועות, הראשון קיקלר אלף-ביתי והשני חתום בשם הפייטן, ראה גם בקדושתא 'אפסי חוג': אליצור, מתן תורה (לעיל הערה 21), עמ' 155–163; וראה דיון במבוא שם, עמ' 27–29. אבל מילות הקבע 'עד לא' שבראשי הטורים בפיוט 'עד לא אורות במסילות רתוקה' הופכות אותו לדומה לפיוטים אחרים מן הטיפוס הזה, שאינם פיוטי ה. ראה: שם, עמ' 169–171 (גם כן ב'אפסי חוג', אחרי פיוט ה השני); וראה דיון במבוא שם, עמ' 29–32.

43 ראה לעיל הערות 21, 23.

44 'יהלום, "עד לא אורך ורוחב אלים" – שיעור קומה ביצירה קלירית עלומה ליום מתן תורה', קבלה, לב (תשע"ה), עמ' 93–133 (בדפוס).

45 הקטע נרשם אצל יהלום, בחזרה למחזור (לעיל הערה 2), עמ' 190–191.

46 לשחזור הקונטרס כולו ראה שם. יהלום הציב קונטרס זה כקונטרס השישי של הקודקס, אך לאור הממצאים החדשים המנותחים כאן מתברר שמדובר בקונטרס השביעי.

47 ראה לעיל הערה 22.

48 כאמור אין לדעת אפילו אם החומר לשביעי של פסח המובא בקטע 2 שייך לאותה הקדושתא שאליה שייך החומר המובא (כנראה) בקטע 3.

הוא הדף האחרון של קונטרס ה. המשכו הישיר, שהוא הדף הראשון של קונטרס ו (ראה גם הערה 41), נכלל במהדורתו של יהלום (עמ' 13–14). בשלושת הדפים האלה – קטעים 3–4 ועמ' 13–14 – באה ברצף הקדושתא הראשונה לשבועות. הדף האחרון של קונטרס ו הוא עמ' 11–12 במהדורת יהלום, ובו מועתקת הקדושתא השנייה לשבועות, פרי עטו של שלמה סולימן. המשכו הישיר בא בקונטרס ז של הקודקס, שיהלום כבר שחזרו.⁴⁹

לסיכום דבריי ארשום כאן את הרכביהן של שתי הקדושתאות לשבועות כפי שהשתמרו בקודקס. קדושתא א (קטעים 3–4, עמ' 13–14): שרידי סוף פיוט א, כולל שרשרת הפסוקים; שרשרת הפסוקים של פיוט ג; פיוט ד 'אלף דור הוחק'; פיוט ה 'איש חמשה הרים'; פיוט ה (?) 'עד לא אורות במסילות רתוקה'; סדר עולם 'אראלי ערפל'. קדושתא ב (עמ' 11–12, 14–א–ב [קטע 5], 15–22): סוף פיוט ה לא נודע; פיוט ו 'וירד איש בנביאים מיוחד';⁵⁰ ז: 'אנכי אימנתי לך';⁵¹ סדר עולם 'שבעה דברים קדומים';⁵² סדר דיברין 'וירד אזור מ'... צים';⁵³ פיוט ח 'סמים אשר התקנת'.⁵⁴

הואיל והקריאה בתורה מתועדת רק בקדושתא הראשונה, אין דרך לדעת לאיזו קריאה כוונה הקדושתא השנייה, אבל הופעת פיוט מסוג סדר עולם מוכיחה שהקדושתא נועדה גם היא לפרשת מתן תורה.⁵⁵ אם כן למרות הליקוי בתיעד דומה שלפנינו שתי קומפוזיציות לשני ימי החג שנהגו בחו"ל.⁵⁶ וראוי לציין בהקשר זה שבקורפוס פיוטיו של שלמה סולימן מתועדות שתי קדושתאות שנועדו ליום טוב שני של גלויות.⁵⁷

(6) כ"י מנצ'סטר, ספריית ג'ון ריילנדס, אוניברסיטת מנצ'סטר P 916 + כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S AS 121.388 (אליצור) T-S AS 120.173 (קטלוג המפעל) + T-S NS 328.68a (מהדורת יהלום, דף 28–58) – בעמוד א מועתק סוף פיוט ו 'אדר דברי הלא צורים ישבור' מהקדושתא

49 ראה לעיל הערה 46. כאמור חלקו העליון של הדף הראשון של קונטרס ז (כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 328.67b) חסר, ומשום כך אין רצף טקסטואלי בינו לבין סוף עמוד ב של הדף האחרון של קונטרס ו הקודם לו (יהלום, מחזור ארץ ישראל [לעיל הערה 1], עמ' 12). אך מסתבר מאוד ששני הדפים רצופים: בעמוד ב של הדף האחרון של קונטרס ו בא הרהיט 'אנכי אימנתי לך'. העתקת הרהיט נקטעת שם לפני סופו, והוא כנראה הופיע בחלקו העליון האבוד של עמוד א של הדף הראשון של קונטרס ז. בחלקו התחתון ששרד באה תחילת הסדר 'שבעה דברים קדומים', החל מכותרת הפיוט.

50 לפרסום הפיוט ראה: הכהן, קדושתאות סולימן (לעיל הערה 18), ב, עמ' 191–195. לייעוד הפיוט ראה: שם, א, עמ' 51.

51 לפרסום הפיוט ראה: ע' פליישר 'פיוט קדום על עשרת הדיברות וגלגולי תבניתו', ב"צ סגל (עורך), עשרת הדיברות בראי הדורות, ירושלים תשמ"ו, עמ' 304–306; וכן: הכהן, קדושתאות סולימן (לעיל הערה 18), ב, עמ' 199–203. לרצף בין פיוט ז לבין הסדר ראה לעיל הערה 49.

52 ראה הערה 22.

53 לפרסום הסדר ראה: הכהן, קדושתאות סולימן (לעיל הערה 18), ב, עמ' 179–183.

54 לפרסום הפיוט ראה: שם, עמ' 185–190.

55 ראה לעיל הערה 21.

56 כדאי להזכיר שבמחזורי אשכנז יש קדושתאות לשני ימי חג השבועות לקריאת 'בחדש השלישי', וכן קדושתאות לשביעי ולשמיני של פסח המבוססות על קריאת 'ויהי בשלח', וכך גם בראש השנה – הקדושתא של ר' שמעון בר יצחק ליום שני של ראש השנה מפיית את קריאת היום הראשון, 'וה' פקד'.

57 ראה: הכהן, קדושתאות סולימן (לעיל הערה 18), א, עמ' 177.

58 ראה לעיל הערה 45.

'אחודה ללמודי חידה' לשבת שמעו מאת יהודה,⁵⁹ החל ממחרוזת צ. חומר זה לא השתמר במקור אחר, ואביא אותו כאן משום שיש בו השלמה חשובה לפיוט שפורסם:⁶⁰

עָרוֹב רוּחֵי לְכֶם צְוִיתִי לְנִסְכוֹ
עֲבַרְתֶּם בְּלֹא תִגְנוֹב וְתִשְׁפְּכוּ לְבַעַל נִיִּסְכוֹ
טָרָם < / יַעֲקוֹר נְבוּשׁוּבוֹ [במקרא: נְבוּשׁוּבָן] מְוֹרֶדֶף בְּלִי לְחֹסְכוֹ
וְתִשְׁמַעוּ < / עֲזַב כַּפְּפִיר סוּכוֹ
(יר' כה 38)

[... .. לעם ב.] יורש
[... ..] צאננו
[טרם] / [יצי...] יורש
ותש-מעו < / ציון כש[ה (! תחרש)]
(יר' כו 18; מ' ג 12)

[ק... ..]
[ק... ..] נפתם ואאנף זלעפות [...]
[טרם] / [יק... ..] ינסוך
ותש-מעו < קרא בגרון אל ת[חשך]
(יש' נח 1)

[ר... ..]
[ר... ..] פתם בל[א] תחמוד ותעג[... ..]
[טרם] / [יר... ..]
[ותשמעו] / [רע]ה הנה באה
(יש' ז 5)

[ש... ..]
[ש... ..] אחר [..] ילי א[... ..]
[טרם] / [יש... ..]
[ותשמעו] / [שמעו דב]ר יי קציני סד[ם]
(יש' א 10)

[ת... ..]
[ת... ..] עותך
[טרם] < / [יתר]... ..
[ותשמעו] / [ת... ..]

59 W. J. van Bakkum, *The Qedushtāot of Yehudah according to Genizah Manuscripts*, לפרסום הקדושתא ראה: Groningen 1988, pp. 544–550
idem and N. Katsumata, 'Shabbat Shim'u (Jer 2,4): A Kaleidoscopic View of a Liturgical-Poetic Theme', *Frankfurter Judaistische Beiträge*, 37 (2011–2012), pp. 85–90

60 מחרוזת ע מובאת ממהדורת ון בקום להצגת תבנית הפיוט.

אחרי פיוט ו נשאר מקום ריק בדף, ⁶¹ ואחריו מועתק הסילוק 'שימע תשועה ת[שמי]ע' (ראה להלן סעיף ד, טקסט 1). בעמוד ב מועתק סוף הסילוק, המתועד גם בכ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S H 6.9. אחריו בא פיוט בלתי מוזהה ששרדו ממנו רק מילים ספורות בכ"י T-S AS 121.388 ובכ"י T-S AS 120.173. ⁶² אחריו מועתקת התחלת הקדושתא 'אור חמתו בנו ניתכה' לשבת איכה, אף היא מאת יהודה; ⁶³ סוף הקדושתא בא במהדורת יהלום בעמ' 29–30.

מיקום בקודקס: מיד אחרי עמ' 27–28 במהדורת יהלום (ראה גם לעיל קטע 5).

(7) כ"י קיימברידג', וסטמינסטר קולג' Lit. III.30 (מהדורת יהלום, דף 30א–ב⁶⁴) – קרע תחתון של דף. עמוד א ריק.

בעמוד ב מועתקים פיוטים מקדושתא לשבת שוש אשיש מאת יהודה.

(8) כ"י מנצ'סטר, ספריית ג'ון ריילנדס, אוניברסיטת מנצ'סטר P 759 + כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S H 5.98, דף 1 (מהדורת יהלום, עמ' 59–60) – בדף זה, שחלקו העליון הוא כ"י ריילנדס P 759, מועתקים פיוטים מקדושתא קילירית ליום כיפור: פיוט ה 'אשרי תמימי מסילה'; ⁶⁵ עסתריוטא 'אין ערוך אליך'; ⁶⁶ פיוט ז 'אשר אימתך באומץ מלאכים', ⁶⁷ 'מעשה אלהינו אדיר בויעודו'. ⁶⁸
(9) כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S AS 118.432 (קטלוג המפעל) + כ"י מנצ'סטר, ספריית ג'ון ריילנדס, אוניברסיטת מנצ'סטר P 323 – בעמוד א מועתק סוף סילוק קילירי מקדושתא למנחה של יום כיפור, ⁶⁹ אחריו פיוט ט³ 'אחד תמיד אז במ התייחד' (יש להניח שבדף המקורי באו לפניו פיוטי ט¹⁻²), ⁷⁰ ואחריו הפיוט 'האומר עצתי תקום' שלאחר הקדושה (ראה להלן סעיף ד, טקסט 2). המשכו של פיוט אחרון זה בא בראש עמוד ב, ואחריו בא כנראה פיוט מעבר להאל הקדוש: 'תאדר שמך אלהי המערכה / ברוך יי אדיר המלוכה'. ⁷¹ נוסף על ההעתקה בקודקס פיוט זה מועתק גם בכ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה Heb. f. 21 (נוביאואר 2727), דף 64א (ומכתב יד זה פרסמו נפתלי וידר). בשרידי הדף שלנו מתועדת רק המילה 'מלוכה', אך הדמיון בסדר הפיוטים בינו לבין כ"י אוקספורד (בשניהם אחרי המעבר להאל הקדוש באה הרשות 'אהמה ואשיחה', ראה בסמוך) מקנה

61 ראה: יהלום, בחורה למחזור (לעיל הערה 2), עמ' 191, הערה 6.

62 עקרונית אפשר לשער שמדובר בפיוט ט, אך יש לציין שהעתקת הקדושתא המקבילה לשבת דברי מסתיימת במפורש בסוף פיוט ח. ראה: יהלום, מחזור ארץ ישראל (לעיל הערה 1), עמ' 26.

63 הקדושתא פורסמה בידי ון בקום, קדושתאות יהודה (לעיל הערה 59), עמ' 551–561.

64 הקטע נרשם אצל יהלום, בחורה למחזור (לעיל הערה 2), עמ' 194, הערה 15.

65 לפרסום חלקו הראשון של הפיוט ראה: י' מרקוס, גנוי שירה ופיוט, ניו יורק תרצ"ג, עמ' 17–18. הפיוט עתיד להתפרסם במהדורת אליצור ורנד לפיוטי הקילירי ליום כיפור.

66 לפרסום הפיוט ראה: מחזור לימים הנוראים לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, ב: יום כפור, מהדורת ד' גולדשמידט, ירושלים תש"ל, עמ' 343–344.

67 לפרסום הפיוט ראה: שם, עמ' 616.

68 לפרסום הפיוט ראה: שם, עמ' 371–373.

69 לפרסום הפיוט ראה: מרקוס, גנוי שירה (לעיל הערה 65), עמ' 107. תחילת הסילוק לא שרדה; הקטע המתועד בדף שלפנינו פותח במילים 'ובבואינו עדיך דר מרומים'. הפיוט עתיד להתפרסם במהדורת אליצור ורנד (לעיל הערה 65).

70 לפרסום הפיוט ראה: מרקוס, גנוי שירה (שם), עמ' 108. הפיוט יפורסם מחדש במהדורת אליצור ורנד (שם).

71 לפרסום הפיוט ראה: נ' וידר, 'לחקר מנהג בבל הקדמון', הנ"ל, התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב, א, ירושלים תשנ"ה, עמ' 27–28.

סבירות גבוהה מאוד לזיהוי הפיוט בו. אחרי המעבר להאל הקדוש מועתקת הרשות 'אהמה ואשיחה', שנועדה לסדר עבודה שנאמר במנחה,⁷² ואחריה תחילת סדר עבודה בלתי מזוהה. מיקום בקודקס: אחרי עמ' 77–78 במהדורת יהלום, ובין שניהם חסר כנראה דף אחד.

ד. טקסטים חדשים

בסעיף זה אני מפרסם שני קטעי פיוט חשובים העולים מהממצאים החדשים שהובאו בסעיף הקודם. במהדורה אשתמש בסימנים אלה:

[..] חסר פחות מתיבה אחת

[...] חסרה תיבה אחת או יותר

§ הקריאה מסופקת

[א:] השלמה על פי הסברה בתוך חומר שהושלם ממקור מקביל

1. 'שימע תשועה ת[שמי]ע'

סילוק מתוך הקדושתא 'אחודה ללמודי חידתי' לשבת שמעו מאת יהודה

(ראה לעיל סעיף ג, קטע 6)

הערה: ב'מחזור ארץ ישראל' כתובה בראש הפיוט 'שימע תשועה ת[שמי]ע' הכותרת האופיינית לסילוקים, 'ובכן ולך תעלה קדושה', אך תבניתו כפולה: לחלקו הראשון (טורים 1–22), המאורגן היטב באמצעות אקרוסטיכון ומילות קבע, יש אופי של רהיט, ואילו לחלקו השני (טורים 23–41), הכתוב בפרוזה מחורזת – אופי של סילוק. תבניות כפולות מעין זו, שמיטשטש בהן הגבול שבין רהיט לבין הסילוק הבא מיד אחריה, מתועדות היטב בספרות הפיוט, החל בקדושתאות קדם-ינאיות ובפיוטי יבני.⁷³

מקורות:

כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 328.68a (טורים 1–21) + כ"י מנצ'סטר, ספריית ג'ון ריילנדס, אוניברסיטת מנצ'סטר P 916 (טורים 23–37) + כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S AS 121.388 (טורים 38–41; א)

כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה ט"ש 6.9 H T-S (טורים 26–41; ב)

נוסח היסוד:

א (טורים 1–24)

72 לפרסום הפיוט ראה: A. Scheiber, 'Piyutim from the Geniza Collection of David Kaufmann', S. Lieberman (ed.), *Alexander Marx Jubilee Volume*, New York 1950, pp. 544–545.

73 הנושא נדון בפרוטרוט במחקר מקיף שכותבת אליצור על תולדות הקדושתא, בפרק ו.

ב (טורים 26–41 [השלמות מכ"א])

ובכן ולך תעלה קדושה

שִׁימַע / תְּשׁוּעָה תְּשִׁימַע [שְׁמִי] ע [...]]
וְשִׁינִית יוֹסִיף לְקַנּוֹת גְּאוּלִּים

שִׁימַע / רוּחָה בְּשִׁיר מְשׁוֹרְרִים
וּק [...]] לְשִׁלַּח בְּגוֹיִם צִירִים

5 שִׁימַע < / צֹאן אָדָם אֲסוּרִים
וּפְתַע יְרֵאוּ וְקָמוּ שְׂרִי [ם]

שִׁימַע < / עֲלִיצָה שָׂא לְנַפְשׁוֹ כִּים
וְסִגְבַּ מְחַפְּיָךְ עַל מְלֹאכִים

10 שִׁימַע < / נִיחָמָה יְקַיְיֵם [שִׁי] בּוֹ עֲגוּנֵי
וּמְלֵט מִצָּר קָהַל גְּבוּנִים

שִׁימַע < / לְעַם אֲשֶׁר פָּחַרְשִׁים
וּב [...]] תֵּן [ע] לְעַלְמֵי חֲרָשׁוֹ חוֹרְשִׁים

שִׁימַע < / יוֹבֵל יֵאֱמִינוּ מִכ [...]] ים
וּטְמֵא [...]] יִקְרָא [...]] [... ..]

15 [שִׁימַע] / חֲדוּוּהָ יְמֹלֵל לְאַנּוּחִים
וְזָמַר וְנָגַן יִהְיוּ פּוֹצְנֵי חִים

[שִׁימַע] / [...]] הָרוּעִים
וְהַאֲבֹבִדִים וְהַנִּידָחִים לְאַסּוֹף תְּרַעִים

חילופי נוסח: 9 יקשיבו] יק מילוי בסוף השורה א

ביאור: 2 ושינית יוסיף לקנות: על פי יש' יא 11. 4 לשלח בגוים צירים: על פי יש' יח 2. 5 צאן אדם: הצירוף על פי יח' לו 37, 38. אסורים: שעתה הם במאסר הגלות. 6 יראו וקמו שרים: על פי 'מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו' (יש' מט 7). 8 וסגב ... מלאכים: ורומם את ישראל המחכים לך מעל מעלתם של המלאכים. 9 עגונים: כבולים. 10 ומלט מצר: על פי איוב 1 ו 23. 11 שימע ... כחרשים: סמל לגאולה, השווה: יש' כט 18; לה 5. 12 על ... חורשים: תה' קכט 3. 13 יובל: שופר. 15 ימולל: ידובר. 18 והאובדים ... תרעים: על פי יש' כו 13 (השווה במדרש המובא להלן בביאור לטורים 27–30).

- ש'ימע> / ד[... ..] ...
- 20 [וג... ת]עלה טביעת ירידת פלאים
- ש'ימע> / בציון מלך אלוהיך
- [... ..] [וא...]
-
- [... ..] [עו...]
- והכל ימלא [... ..]
- 25 [... ..]
- [... ..] [ת ולא לתעות
- בהשמייעך לוש תקיעות]
- [אחת] לרומם הטביעות
- ואחת להחזיר נשמות [הבלועות]
- 30 [ואנחת] לנער מקודש רשעות
- ירומו הטבועות

20 טביעת ירידת פלאים: לדימוי הטביעה השווה להלן בטורים 28, 31 ובביאור שם. 'ירידת פלאים' על פי איכה א 9. 21 בציון מלך אלוהיך: על פי יש' נב 7. אלוהיך: מילה זו היא האחרונה בסוף עמוד א של הדף, וראש עמוד ב חסר. 27–30 בהשמייעך ... רשעות: הפייטן מונה את שלושת השופרות שלעתיד לבוא; השווה: 'יתקע בשופר גדול (יש' כו 13). דשלושה שופרות הן לעתיד לבא. אחד להחיות מתים [...]

ואחד לכניס גליות [...]. ואחד להפיל שערותיהם של אומות העולם' (מחזור ויטרי, ס' שלג [מהדורת ש' הורוויץ]², נירנברג תרפ"ג, עמ' 371); ובשינויים קלים: אברהם בר' עזריאל, ערוגת הבשם, ג, מהדורת א"א אורבך, ירושלים תשכ"ג, עמ' 472–473); וראה: י"י סטל, 'שלושת התקיעות שבאחרית הימים', הנ"ל, סגולה: עיונים וברורים במנהג והלכה, פיוט, מדרש ואגדה, א, ירושלים תשע"ב, עמ' 113–153. העניין נזכר כמה פעמים בפיוטי הקילירי לראש השנה, ראה: ש' אליצור ומ' רנד, רבי אלעזר בירבי קליר: פיוטים לראש השנה, ירושלים תשע"ד, עמ' 152–154. 28. אחת: ההשלמה על פי הסברה. לרומם הטביעות: רמז לקיבוץ הגלויות, הטבועות כביכול בארצות תבל. השווה: "טבעתי ביון מצולה" (תה' ס 3), בגלות בבל [...]. "ואין מעמד" (שם), בגלות מדי ופרס. "באתי במעמקי מים" (שם), בגלות יון. "ושבולת שטפתני" (שם), בגלות אדום הרשעה' (מדרש תהלים סט 3 [מהדורת בובר, עמ' 321]).

29 להחזיר נשמות הבלועות: להחיות את המתים הטמונים בחיק האדמה. 30 לנער מקודש רשעות: לגרש את הגויים מירושלים. הלשון על פי 'ינערו רשעים ממנה' (איוב לח 13). 31 ירומו הטבועות: הכוונה להרמת קרבנם של ישראל הטבועים בגלות (השווה טור 28). 32–33 בעשר ... הגדועות: השווה

בְּעַ[שׁוֹר שְׁמוּעוֹת] [35]
 תְּגַבְהֵנָה עֶשֶׂר קָרְנוֹת הַגְּדוּעוֹת
 וְכַבּוּד אֶשְׂרָן נֶסַע (עֶשֶׂר) מִסְעוֹת
 יְקִיף מְשֻׁלוֹשׁ וְשְׁלֹשִׁים צְלָעוֹת
 וּיְתַנֵּן[... ..] הַעֵד תַּחַת זְרוּעוֹת
 בְּחִזְקָה מְסֻגְרוֹת מְרֻבְּעוֹת
 [...] וְאַרְבַּע טְבָעוֹת
 כְּחִזּוֹת מְרֻבְּעוֹת
 רִגְזָן מְבִיעוֹת [40]
 [...] קְדוּשׁוֹת מְשֻׁמֵּיעוֹת

ככ>תוב> וקרא >זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש יי צבאות מלא כל הארץ כבודו< (יש' 3)

33 תגבהנה] תי[... א 34 עשר[ע]שרה א 37 בחוקך] בהיזקף א

בסילוק 'העת לגעור חית יער' לט' באב המיוחס לקילירי: 'ויצאו עשרה קולות / ויגודעו עשר [קרנות] (ע) פליישר, 'לפתרון שאלת זמנו ומקום פעילותו של ר' אלעזר בירבי קיליר', תרביץ, נד [תשמ"ה], עמ' 417, טורים 86–87; ההשלמה על פי הצעת המהדיר). 32 בעשר שמועות: השווה ב'פרקי המשיח': 'קדם שתפול אדום יחרבו עשרה מקומות [...] ועשרה שופרות יתקעו ועשרה קולות ישמעו' (מדרשי גא'ה², מהדורת י' אבן-שמואל, ירושלים ותל-אביב תשי"ד, עמ' 335–336). 33 תגבהנה ... הגדועות: השווה: "גדע בחרי אף כל קרן ישראל" (איכה ב 3), עשר קרנות הן [...] וכולן היו נתונות בראשן של ישראל, וכיון שחטאו ניטלו מהן [...] וניתנו לאומות העולם, הה"ד "ועל קרניא עשר די בראשה ואחרי די סלקת ונפלה מן קדמה תלת" (דג' ז 20) וכתוב בתריה "וקרניא עשר מינה מלכותה עשרה מלכין יקמון ואחרן יקום אחריהון והוא ישנא מן קדמיא ותלתא מלכין יהשפל" (שם 24), וכשישראל עושין תשובה הקב"ה מחזירן למקומם, הה"ד "וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק" (תה' עה 11), הקרנות שגידעו צדיקו של עולם' (איכה רבה ב, ו). תגבהנה: הצורה המקראית (החריגה) היא 'ותגבהינה' (יה' טז 50). 34 וכבוד ... מסעות: כבוד ה', ששכינתו נסעה עשרה מסעות; השווה: 'עשר מסעו' נסעה השכינה' (פסיקתא דרב כהנא, דברי ירמיהו יא [מהדורת מנדלבוים, עמ' 234]). נסע: ההשלמה על פי המקור המדרשי. עשר: ההשלמה על פי המקבילה בכ"י א: 'ע]שרה'. 35 יקיף ... צלעות: כבוד ה' יקיף את המקדש משלושים ושלוש 'צלעותיו', השווה: 'ח' מא 6. 36 תחת זרועות: כנראה דימוי של הגנה, על פי דב' לג 27. ושמה יש כאן רמז לארץ ישראל; השווה: "ומתחת זרועות עולם" [שם], מלמד שארץ ישראל היא תקפה של עולם' (ספרי דברים שנו [מהדורת פינקלשטיין, עמ' 423]). 37–38 מסגרות ... טבעות: הכוונה לשולחן שבמקדש, המסמל את המקדש כולו. השווה למשל: 'לעמת המסגרת תהיין הטבעות' (שמ' כה 27). 39 מרובעות: מרובעות הפנים; השווה: 'ח' א 10.

2. 'האומר עצתי תקום'
 פיוט לאחר הקדושה מתוך קדושתא ליום כיפור
 (ראה לעיל סעיף ג, קטע 9)

הערה: פיוטים לאחר הקדושה הם בעלי אופי של רהיט, כלומר פיוטי תבנית, הבאים בקדושתאות ליום כיפור אחרי פיוטי הקדושה ומכינים את המעבר אל חתימת הברכה השלישית של העמידה.⁷⁴ פיוטים אלה שייכים לעולם הפייטנות הקלסית (ושלוחותיה), אך בגלל אופיים הסטראוטיפי ומקומם מחוץ לתחומו של ה'גרעין הקשה' של הקדושתא (כלומר פיוטים א-ט), קשה במיוחד לייחסם לפייטן מסוים.⁷⁵ הפיוט שלפנינו ייחשב אפוא אנונימי.

מקורות:

כ"י לונדון, מונטיפיורי 201 (מחזור מנהג אשכנז) דף 221א–222א (טורים 1–22; א)

כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 110.14 (טורים 1–22; ב)⁷⁶

כ"י מנצ'סטר, ספריית ג'ון ריילנדס, אוניברסיטת מנצ'סטר P 323 (טורים 1–9) + כ"י קיימברידג',

ספריית האוניברסיטה T-S AS 118.432 (טורים 18–22; ג)

נוסח היסוד: א

ובכן יתקדש

ואין מי יאחר	האומר עצתי תקום
ואין מי יבלה	הבונה פנות עולם
ואין מי יגביר	הגבור וחקק בכחו
ואין מי ידקדק	הדין וחפץ להצדיק
ואין מי יחולל	ההגוי במישור וצדק
ואין מי יועת	הנותיק בחכמה דעתו

חילופי נוסח: כותרת: ובכן יתקדש שמך יי אלהינו ב [...] יתקדש שמך יי [...] ג 2 פנות עולם] עולם כחסד ב / ואין וא' א / יבלה] יבלא ב 3 וחוק] ועיוזו ב / בכחו] בכחו ג / יגביר] יגבר ג 4 הדין] הדיין ב ג / וחפץ] וחפץ א / ידקדק] ידבר ב 5 ההגוי] ההוגה ב / במישור] במ'שור א מישור ב ג 6 בחכמה דעתו] ומלמד דעת ב / יועת] וי' מתוקנת

ביאור: 1 האומר עצתי תקום: על פי יש' מו 4. 3 יגביר: השווה: תה' יב 5. 4 וחפץ להצדיק: השווה: "ה' חפץ למען צדקו" (יש' מב 21) שהוא [חפץ] להצדיק בריותיו' (פסיקתא רבתי, בחדש השביעי [מ; מהדורת איש שלום, דף קסו ע"ב]). 5 במישור וצדק: לצמד הלשונות השווה: יש' יא 4. יחולל: לשון סיכול. השווה למשל: יש' מד 25. 6 בחכמה דעתו: כמו: דעתו בחכמה. יועת: לשון עיוות. ראה: מ' זולאי, 'עיוני לשון

74 ראה: פליישר, שירת הקודש (לעיל הערה 21), עמ' 171–172.

75 לקושי בייחוס הפיוטים שלאחר הקדושה בקדושתאות הקלסיות ראה גם: M. Rand, 'An Anti-Christian Polemical

Piyyut by Yosef ibn Avitur Employing Elements from *Toledot Yeshu*', *EJJS*, 7 (2013), p. 3, n. 7

76 לתיאור מפורט של המקור ראה: מהדורת אליצור ורנד (לעיל הערה 65).

	הזוקף קומת כפופים	ואין מי יזעף
	החומל על עם דלים	ואין מי יחדיל
	הטהור ומטהר עמוסיו	ואין מי יטלטל
10	היודע מה היה ויהיה	ואין מי ייחת
	הכובש עונות ומשליך	ואין מי יכשיל
	הלזה וחונן דלים	ואין מי ילעיג
	המלך וממליך מלכים	ואין מי ימאס
	הנותן תשועה לעד	ואין מי יניא
15	הסולח לפוצי חטאנו	ואין מי יסגיר
	העוזר וסומך נופלים	ואין מי יעות
	הפותח יד ומשביע	ואין מי יפר
	הצדיק ומצדיק יצורים	ואין מי יצפצף
	הקורא דורות מראש	ואין מי יקדים
20	הרחום על כל מעשיו	ואין מי ירגיו
	השומע לחש משועים	ואין מי ישבית
	התולה ונותן יד לשבים	ואין מי יתמוך

מגמיל ותי"ו מתוקנת מדל"ת א יוועת ב 7 יזעף] יזעוף ב 9 ומטהר עמוסיו] בשוליים א ועיניו משטטות ב ומשוטט [...] ג 10 היודע] היודיע ב 11 ומשליך] חסר ב 12 הלוח] הלוחה ב 13 ימאס] ימאס ב 14 לעד] לעמו ב 15 הסולח לפוצי] הסוליה לאומרי ב / יסגיר] יסגיד ב 16 העוזר וסומך] העוזר וסומך ב / יעות] יעות ב 17 הפותח] הפותח ב 18 יצורים] יצוריו ב ג 20 הרחום] מתוקן מ-הרחום א / כל] חסר ג 21 השומע לחש] השומיע לחישת ב 22 ונותן] ונתן ב / מי] מ"י א

בפיזי ינ"י, הנ"ל, ארץ ישראל ופיזיטה, בעריכת א' חזן, ירושלים תשנ"ו, עמ' 472–474. 7 הזוקף קומת כפופים: על פי תה' קמה 14; קמו 8. יזעף: כמו: יזעף. השווה: מש' יט 3. 8 עם דלים: לצירוף השווה: מש' כח 15. 9 עמוסיו: כינוי לישראל, על פי יש' מו 3. יטלטל: יערער. 10 ייחת: יפחיד. השורש התנייני יח"ת נוצר מן חת"ת. 11 הכובש עונות ומשליך: על פי מי' 19. ומשליך ... יכשיל: לשון נופל על לשון. 12 הלוח וחונן דלים: הלשון על פי מש' יט 17. הלוח: כמו: המלווה. 13 ימאס: כמו: ימאס (השווה בחילופי נוסח). 14 הנותן תשועה: תה' קמד 10. תשועה לעד: השווה: 'תשועת עולמים' (יש' מה 17). 15 לפוצי: לאומרי. 16 וסומך נופלים: על פי תה' קמה 14. 17 הפותח יד ומשביע: על פי תה' קמה 16. 18 יצפצף: יתלונן. 19 הקורא דורות מראש: על פי יש' מא 4. 20 הרחום על כל מעשיו: על פי תה' קמה 9. ירגיו: יחריד. השווה למשל: יש' כג 11. 21 ישבית: השווה: יש' ל 11. 22 התולה: השווה: 'אמר הקדוש ברוך הוא, בר"ה אני דן את עולמי ובו ביום הייתי צריך לגמור את הדין. ולמה אני תולה עד עשרה ימים? כדי שיעשו תשובה' (פסיקתא רבתי, בחדש השביעי [מ; מהדורת איש שלום, דף קסט ע"א]). ונותן יד לשבים: השווה בוודאי לנעילה: 'אתה נותן יד לפושעים / וימינך פשוטה לקבל שבים'. יתמוך: יסייע לו.

